

स्याद्वाद द्वार

(११)

स्वामी अमृतचंद्र मुनिनी प्रतिज्ञा (चोपाई)

अद्भुत ग्रंथ अध्यात्म वानी ।

समुझै कोऊ विरला ग्यानी ॥

यामैं स्यादवाद अधिकारा ।

ताकौ जो कीजै बिसतारा ॥१॥

तो गरथं अति सोभा पावै ।

वह मंदिर यहु कलस कहावै ॥

तब चित अमृत वचन गढि खोले ।

अमृतचंद्र आचारज बोले ॥२॥

शब्दार्थ :- अद्भुत=अथाह, विरला=कोई कोई. गढि=रथीने.

अर्थ :- आ अध्यात्म-कथननो गढन ग्रन्थ छे, अने कोई विरला मनुष्य ज समज्ज शके छे. जो अेमां स्याद्वाद अधिकार वधारवामां आवे तो आ ग्रंथ अत्यंत सुंदर थई जाय, अर्थात् जो कुंदकुंदस्वामी रचित ग्रन्थनी रचना मंदिरवत् छे, तो तेना उपर स्याद्वादनुं कथन कणश समान सुशोभित थशे. अेवो विचार करीने अमृत-वचनोनी रचना करीने अमृतचंद्र स्वामी कडे छे. १. २.

वणी— (दोहरा)

कुंदकुंद नाटक विषै, कह्यौ दरब अधिकार ।

स्यादवाद नै साधि मै, कहौं अवस्था द्वार ॥३॥

कहौं मुक्ति-पदकी कथा, कहौं मुक्तिकौ पंथ ।

जैसैं धृत कारज जहां, तहां कारन दधि मंथ ॥४॥

અર્થ :—સ્વામી કુન્દકુન્દાચાર્યે નાટક ગ્રન્થમાં જીવ-અજીવ દ્રવ્યોનું સ્વરૂપ વર્ણવ્યું છે, હવે હું સ્યાદ્વાદ, નય અને સાધ્ય-સાધક અધિકાર કહું છું. ૩. સાધ્ય-સ્વરૂપ મોક્ષપદ અને સાધક-સ્વરૂપ મોક્ષમાર્ગનું કથન કરું છું. જેવી રીતે ધી-રૂપ પદાર્થની પ્રાપ્તિ માટે દહીં વલોવવું તે કારણ છે. ૪.

ભાવાર્થ :—જેવી રીતે દધિમંથનરૂપ કારણ મળવાથી ધૃત પદાર્થની પ્રાપ્તિરૂપ કાર્ય સિદ્ધ થાય છે, તેવી જ રીતે મોક્ષમાર્ગનું ગ્રહણ કરવાથી મોક્ષપદાર્થની પ્રાપ્તિ થાય છે. મોક્ષમાર્ગ કારણ છે અને મોક્ષપદાર્થ કાર્ય છે. કારણ વિના કાર્યની સિદ્ધિ થતી નથી, તેથી કારણસ્વરૂપ મોક્ષમાર્ગ અને કાર્યસ્વરૂપ મોક્ષ બન્નેનું વર્ણન કરવામાં આવે છે.

(ચોપાઈ)

અમૃતચંદ્ર બોલે મૃદુવાની ।

સ્વાદવાદકી સુનૌ કહાની ॥

કોઝ કહે જીવ જગ માંહી ।

કોઝ કહે જીવ હૈ નાંહી ॥૫॥

(દોહરા)

ઐકરૂપ કોઝ કહે, કોઝ અગનિત અંગ ।

છિનભંગુર કોઝ કહે, કોઝ કહે અભંગ ॥૬॥

નૈ અનંત ઇહવિધિ કહી, મિલૈ ન કાહૂ કોઈ ।

જો સબ નૈ સાધન કરૈ, સ્યાદવાદ હૈ સોઈ ॥૭॥

શબ્દાર્થ :—કહાની=કથન. અગનિત અંગ=અનેક રૂપ. છિનભંગુર=અનિત્ય. અભંગ=નિત્ય.

અર્થ :—અમૃતચંદ્ર સ્વામીએ મૃદુ વચનોમાં કહ્યું કે સ્યાદ્વાદનું કથન સાંભળી; કોઈ કહે છે કે સંસારમાં જીવ છે, કોઈ કહે છે કે જીવ નથી. ૫. કોઈ જીવને એકરૂપ અને કોઈ અનેકરૂપ કહે છે, કોઈ જીવને અનિત્ય અને કોઈ નિત્ય કહે છે. ૬. આ રીતે અનેક નય છે, કોઈ કોઈમાં મળતા નથી, પરસ્પર વિરુદ્ધ છે એ જે સર્વ નયોને સાધે છે તે સ્યાદ્વાદ છે. ૭.

विशेष—कोई जव पदार्थने अस्तिस्वरूप अने कोई जव पदार्थने नास्तिस्वरूप कहे छे. अद्वैतवादी जवने अेक ब्रह्मरूप कहे छे, नैयायिक जवने अनेकरूप कहे छे. बौद्धमतवाणा जवने अनित्य कहे छे, सांख्यमतवाणा शाश्वत अर्थात् नित्य कहे छे अने आ सर्व परस्पर विरुद्ध छे, कोई कोईने मणता नथी, पण स्याद्वादी सर्व नयोने अविरुद्ध साधे छे.

स्याद्वाद् संसार-सागरथी तारनार छे (दोहरा)

स्यादवाद अधिकार अब, कहौं जैनकौ मूल।

जाके जानत जगत-जन, लहै जगत-जल-कूल ॥८॥

शब्दार्थ :-मूल=मुष्य. जगत-जन=संसारना मनुष्य. कूल=किनारो.

अर्थ :-जैनमतनो मूण सिद्धांत 'स्याद्वाद् अधिकार' कहुं छुं, जेनुं ज्ञान थवाथी जगतना मनुष्य संसार-सागरथी पार थाय छे. ८.

नय समूह विषे शिष्यनी शंका अने गुरुनुं समाधान (सवैया अेकत्रीसा)

शिष्य कहै स्वामी जीव स्वाधीन कि पराधीन,

जीव एक है किधौं अनेक मानि लीजिए।

जीव है सदीव किधौं नांही है जगत मांहि,

जीव अविनश्वर कि नश्वर कहीजिए ॥

सतगुरु कहै जीव है सदीव निजाधीन,

एक अविनश्वर दरव-द्रिष्टि दीजिए।

जीव पराधीन छिनभंगुर अनेक रूप,

नांही जहां तहां परजै प्रवांन कीजिए ॥९॥

अत्र स्याद्वादशुद्ध्यर्थं वस्तुतत्त्वव्यवस्थितिः।

उपायोपेयभावश्च मनाग्भूयोऽपि चिन्त्यते ॥९॥

बाह्यार्थैः परिपीतमुज्झितनिजप्रव्यक्तिरिक्तीभवद्

विश्रान्तं पररूप एव परितो ज्ञानं पशोः सीदति।

यत्तत्तदिह स्वरूपत इति स्याद्वादिनस्तत्पुन-

दूरोन्मग्नघनस्वभावभरतः पूर्णं समुन्मज्जति ॥२॥

શબ્દાર્થ :—અવિનશ્વર=નિત્ય. નશ્વર=અનિત્ય. નિજાધીન=પોતાને આધીન. પરાધીન= બીજાને આધીન. નાહી=નષ્ટ થનાર.

અર્થ :—શિષ્ય પૂછે છે કે હે સ્વામી! જગતમાં જીવ સ્વાધીન છે કે પરાધીન? જીવ એક છે અથવા અનેક? જીવ સદાકાળ છે અથવા કોઈવાર જગતમાં નથી રહેતો? જીવ અવિનાશી છે અથવા નાશવાન છે? શ્રીગુરુ કહે છે કે દ્રવ્યદૃષ્ટિથી જુઓ તો જીવ સદાકાળ છે, સ્વાધીન છે, એક છે અને અવિનાશી છે. પર્યાયદૃષ્ટિએ પરાધીન, ક્ષણભંગુર, અનેકરૂપ અને નાશવાન છે, તેથી જ્યાં જે અપેક્ષાએ કહેવામાં આવ્યું હોય તેને પ્રમાણ કરવું જોઈએ.

વિશેષ :—જ્યારે જીવની કર્મરહિત શુદ્ધ અવસ્થા ઉપર દૃષ્ટિ મૂકવામાં આવે છે ત્યારે તે સ્વાધીન છે, જ્યારે તેની કર્માધીન દશા ઉપર ધ્યાન આપવામાં આવે છે, ત્યારે તે પરાધીન છે. લક્ષણની દૃષ્ટિએ સર્વ જીવદ્રવ્ય એક છે, સંખ્યાની દૃષ્ટિએ અનેક છે. જીવ હતો, જીવ છે, જીવ રહેશે, એ દૃષ્ટિએ જીવ સદાકાળ છે, જીવ એક ગતિમાંથી બીજી ગતિમાં જાય છે, તેથી એક ગતિમાં સદાકાળ નથી. જીવ પદાર્થ કદી નષ્ટ થઈ જતો નથી, તેથી તે અવિનાશી છે, ક્ષણે-ક્ષણે પરિણમન કરે છે તેથી તે અનિત્ય છે. ૯.

પદાર્થ સ્વ-ચતુષ્ટયની અપેક્ષાએ અસ્તિરૂપ અને પર-ચતુષ્ટય અપેક્ષાએ નાસ્તિરૂપ છે.

(સવૈયા એકત્રીસા)

દર્વ ખેત કાલ ભાવ ચ્યારૌં ભેદ વસ્તુહીમૈ,

અપને ચતુષ્ક વસ્તુ અસ્તિરૂપ માનિયૈ।

પરકે ચતુષ્ક વસ્તુ નાસતિ નિયત અંગ,

તાકો ભેદ દર્વ-પરજાઈ મધ્ય જાનિયે॥

દરવ તો વસ્તુ ખેત સત્તાભૂમિ કાલ ચાલ,

સ્વભાવ સહજ મૂલ સકતિ બખાનિયૈ।

યાહી માંતિ પર વિકલપ બુદ્ધિ કલપના,

વિવહારદ્રિષ્ટિ અંસ ભેદ પરવાંનિયૈ॥૧૦॥

શબ્દાર્થ :-ચતુષ્ક=ચાર. દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવ. અસ્તિ=છે. નાસતિ=નથી. નિયત=નિશ્ચય. પરજાઈ=અવસ્થા. સત્તાભૂમિ=ક્ષેત્રાવગાહ.

અર્થ :-દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ એ ચારે વસ્તુમાં જ છે, તેથી પોતાના ચતુષ્ક અર્થાત્ સ્વદ્રવ્ય, સ્વક્ષેત્ર, સ્વકાળ અને સ્વભાવની અપેક્ષાએ વસ્તુ અસ્તિસ્વરૂપ છે અને પરચતુષ્ક અર્થાત્ પરદ્રવ્ય, પરક્ષેત્ર, પરકાળ અને પરભાવની અપેક્ષાએ વસ્તુ નાસ્તિરૂપ છે. આ રીતે નિશ્ચયથી દ્રવ્ય અસ્તિ-નાસ્તિરૂપ છે. તેમના ભેદ દ્રવ્ય અને પર્યાયમાં જાણી શકાય છે. વસ્તુને દ્રવ્ય, સત્તાભૂમિને ક્ષેત્ર, વસ્તુના પરિણમનને કાળ અને વસ્તુના મૂળ સ્વભાવને ભાવ કહે છે. આ રીતે બુદ્ધિથી સ્વચતુષ્ટય અને પરચતુષ્ટયની કલ્પના કરવી તે વ્યવહારનો ભેદ છે.

વિશેષ :-ગુણ-પર્યાયોના સમૂહને વસ્તુ કહે છે, એનું જ નામ દ્રવ્ય છે. પદાર્થ આકાશના જે પ્રદેશઓને રોકીને રહે છે અથવા જે પ્રદેશોમાં પદાર્થ રહે છે, તે સત્તાભૂમિને ક્ષેત્ર કહે છે. પદાર્થના પરિણમન અર્થાત્ પર્યાયથી પર્યાયાન્તર થવું તેને કાળ કહે છે. અને પદાર્થના નિજસ્વભાવને ભાવ કહે છે. આ જ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ પદાર્થનું ચતુષ્ક અથવા ચતુષ્ટય કહેવાય છે. આ પદાર્થનું ચતુષ્ટય સદા પદાર્થમાં જ રહે છે, તેનાથી ભિન્ન થતું નથી. જેમકે-ઘટમાં સ્પર્શ, રસ, અથવા રુક્ષ, કઠોર, રક્ત આદિ ગુણ-પર્યાયોનો સમુદાય દ્રવ્ય છે, જે આકાશના પ્રદેશોમાં ઘટ સ્થિત છે અથવા ઘટના પ્રદેશો તેનું ક્ષેત્ર છે, ઘટના ગુણ-પર્યાયોનું પરિવર્તન તેનો કાળ છે, ઘટની જળધારણની શક્તિ તેનો ભાવ છે. એવી જ રીતે પટ પણ એક પદાર્થ છે, ઘટની જેમ પટમાં પણ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ છે. ઘટના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ ભાવ ઘટમાં છે, પટમાં નથી; તેથી ઘટ પોતાના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવથી અસ્તિરૂપ છે અને પટના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવથી નાસ્તિરૂપ છે. એવી જ રીતે પટના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ પટમાં છે, તેથી પટ પોતાના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવથી અસ્તિરૂપ છે, પટના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ ઘટમાં નથી, તેથી પટ, ઘટના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવથી નાસ્તિરૂપ છે. ૧૦.

સ્થાદ્વાદના સાત ભંગ (દોહરા)

है नांही नांही सु है, है है नांही नांही ।

यह सरवंगी नय धनी, सब मानै सबमांही ॥११॥

શબ્દાર્થ :- હૈ=છે. નાંહી=નથી. હૈ નાંહી=છે-નથી. નાંહી સુ હૈ=અવક્તવ્ય.

અર્થ :-અસ્તિ, નાસ્તિ, અસ્તિ-નાસ્તિ, અવક્તવ્ય, અસ્તિ અવક્તવ્ય, નાસ્તિ અવક્તવ્ય અને અસ્તિ-નાસ્તિ અવક્તવ્ય. આવી રીતે સાત ભંગ થાય છે. એને સર્વાંગ નયના સ્વામી સ્થાદ્વાદ સર્વ વસ્તુમાં માને છે.

વિશેષ :-સ્વદ્રવ્ય, સ્વક્ષેત્ર, સ્વકાળ અને સ્વભાવ આ પોતાના ચતુષ્ટયની અપેક્ષાએ તો દ્રવ્ય અસ્તિસ્વરૂપ છે. અર્થાત્ પોતા સમાન છે. પરદ્રવ્ય, પરક્ષેત્ર, પરકાળ અને પરભાવ આ પરચતુષ્ટયની અપેક્ષાએ દ્રવ્ય નાસ્તિસ્વરૂપ છે અર્થાત્ પરસમાન નથી. ઉપર્યુક્ત સ્વચતુષ્ટય પર ચતુષ્ટયની અપેક્ષાએ ક્રમથી ત્રણે કાળે પોતાના ભાવોથી અસ્તિ-નાસ્તિ સ્વરૂપ છે અર્થાત્ પોતા સમાન છે-પરસમાન નથી. અને સ્વચતુષ્ટયની અપેક્ષાએ દ્રવ્ય એક જ કાળે વચનગોચર નથી, આ કારણે અવક્તવ્ય છે અર્થાત્ કહેવામાં આવી શકતું નથી. અને તે જ સ્વચતુષ્ટયની અપેક્ષાએ અને એક જ કાળે સ્વ-પર ચતુષ્ટયની અપેક્ષાએ દ્રવ્ય અસ્તિસ્વરૂપ છે તોપણ અવક્તવ્ય છે. અને તે જ દ્રવ્ય પરચતુષ્ટયની અપેક્ષાએ નાસ્તિસ્વરૂપ છે તોપણ કહી શકાતું નથી. અને તે જ દ્રવ્ય સ્વચતુષ્ટયની અપેક્ષાએ અને પરચતુષ્ટયની અપેક્ષાએ અને એક જ કાળે સ્વપરચતુષ્ટયની અપેક્ષાએ આસ્તિ-નાસ્તિસ્વરૂપ છે, તોપણ અવક્તવ્ય છે. જેમકે-એક જ પુરુષ પુત્રની અપેક્ષાએ પિતા કહેવાય છે અને તે જ પુરુષ પોતાના પિતાની અપેક્ષાએ પુત્ર કહેવાય છે. તે જ પુરુષ મામાની અપેક્ષાએ ભાણેજ કહેવાય છે અને ભાણેજની અપેક્ષાએ મામા કહેવાય છે, સ્ત્રીની અપેક્ષાએ પતિ કહેવાય છે, બહેનની અપેક્ષાએ ભાઈ કહેવાય છે તથા તે જ પુરુષ પોતાના વેરીની અપેક્ષાએ શત્રુ કહેવાય છે અને ઈષ્ટની અપેક્ષાએ મિત્ર પણ કહેવાય છે. ઈત્યાદિ અનેક સંબંધોથી એક જ પુરુષ કથંચિત્ અનેક પ્રકારે આવે છે, તેવી જ રીતે એક દ્રવ્ય સાત ભંગ દ્વારા સાધવામાં આવે છે. આ સાત ભંગોનું વિશેષ સ્વરૂપ સપ્તભંગીતરંગિણી આદિ અન્ય જૈનશાસ્ત્રોમાંથી સમજવું જોઈએ. ૧૧.

એકાન્તદીઓના ચૌદ નય-ભેદ

(સવૈયા એકત્રીસા)

ગ્યાનકૌ કારન જ્ઞેય આતમા ત્રિલોકમય,
જ્ઞેયસૌં અનેક ગ્યાન મેલ જ્ઞેય છાંહી હૈ।

જૌલૌં જ્ઞેય તૌલૌં ગ્યાન સર્વ દર્વમૈં વિગ્યાન,
 જ્ઞેય ક્ષેત્ર માન ગ્યાન જીવ વસ્તુ નાંહી હૈ ॥
 દેહ નસૈ જીવ નસૈ દેહ ઉપજત લસૈ,
 આતમા અચેતના હૈ સત્તા અંસ માંહી હૈ ।
 જીવ છિનભંગુર અગ્યાયક સહજરૂપી^૧ ગ્યાન,
 ઈસી ઈસી ઈકાન્ત અવસ્થા મૂઢ પાંહી હૈ ॥૧૨॥

અર્થ :- (૧) જ્ઞેય, (૨) ત્રૈલોક્યમય, (૩) અનેક જ્ઞાન, (૪) જ્ઞેયનું પ્રતિબિમ્બ, (૫) જ્ઞેય કાળ, (૬) દ્રવ્યમય જ્ઞાન, (૭) ક્ષેત્રયુત જ્ઞાન, (૮) જીવ નાસ્તિ, (૯) જીવ વિનાશ, (૧૦) જીવ ઉત્પાદ, (૧૧) આત્મા અચેતન, (૧૨) સત્તા અંશ, (૧૩) ક્ષણભંગુર, (૧૪) અજ્ઞાયક. આવી રીતે ચૌદ નય છે. જે કોઈ એક નયનું ગ્રહણ કરે અને બાકીનાને છોડે, તે એકાન્તી મિથ્યાદષ્ટિ છે.

- (૧) જ્ઞેય—એક પક્ષ એ છે કે જ્ઞાન માટે જ્ઞેય કારણ છે.
- (૨) ત્રૈલોક્ય પ્રમાણ—એક પક્ષ એ છે કે આત્મા ત્રણલોક બરાબર છે.
- (૩) અનેક જ્ઞાન—એક પક્ષ એ છે કે જ્ઞેયમાં અનેકતા હોવાથી જ્ઞાન પણ અનેક છે.
- (૪) જ્ઞેયનું પ્રતિબિમ્બ—એક પક્ષ એ છે કે જ્ઞાનમાં જ્ઞેય પ્રતિબિમ્બિત થાય છે.
- (૫) જ્ઞેય કાળ—એક પક્ષ એ છે કે જ્યાં સુધી જ્ઞેય છે ત્યાંસુધી જ્ઞાન છે, જ્ઞેયનો નાશ થવાથી જ્ઞાનનો પણ નાશ છે.
- (૬) દ્રવ્યમય જ્ઞાન—એક પક્ષ એ છે કે સર્વ દ્રવ્ય બ્રહ્મથી અભિન્ન છે, તેથી બધા પદાર્થો જ્ઞાનરૂપ છે.
- (૭) ક્ષેત્રયુત જ્ઞાન—એક પક્ષ એ છે કે જ્ઞેયના ક્ષેત્ર બરાબર જ્ઞાન છે એનાથી બહાર નથી.
- (૮) જીવ નાસ્તિ—એક પક્ષ એ છે કે જીવ પદાર્થનું અસ્તિત્વ જ નથી.

૧. 'સુરૂપી જ્ઞાન' એવો પણ પાઠ છે.

- (૯) જીવ વિનાશ—એક પક્ષ એ છે કે દેહનો નાશ થતાં જ જીવનો નાશ થઈ જાય છે.
- (૧૦) જીવ ઉત્પાદ—એક પક્ષ એ છે કે શરીરની ઉત્પત્તિ થતાં જીવની ઉત્પત્તિ થાય છે.
- (૧૧) આત્મા અચેતન—એક પક્ષ એ છે કે આત્મા અચેતન છે, કેમકે જ્ઞાન અચેતન છે.
- (૧૨) સત્તા અંશ—એક પક્ષ એ પણ છે કે આત્મા સત્તાનો અંશ છે.
- (૧૩) ક્ષણભંગુર—એક પક્ષ એ છે કે જીવનું સદા પરિણમન થાય છે તેથી ક્ષણભંગુર છે.
- (૧૪) અજ્ઞાયક—એક પક્ષ એ છે કે જ્ઞાનમાં જાણવાની શક્તિ નથી, તેથી અજ્ઞાયક છે. ૧૪

પ્રથમ પક્ષનું સ્પષ્ટીકરણ અને ખંડન
(સવૈયા એકગ્રીસા)

કોઝ મૂઢ કહૈ જૈસૈં પ્રથમ સવાંરી ભીંતિ,
પાછૈં તાકૈ ડપર સુચિત્ર આછયૌ લેખિૈ।
તૈસૈં મૂલ કારન પ્રગટ ઘટ પટ જૈસૌ,
તૈસૌ તહાં ગ્યાનરૂપ કારજ વિસેખિૈ॥
ગ્યાની કહૈ જૈસી વસ્તુ તૈસૌ હી સુભાવ તાકૌ,
તાતૈં ગ્યાન જ્ઞેય ભિન્ન ભિન્ન પદ પેખિૈ।
કારન કારજ ડોઝ ઇકહીમૈં નિહચૈ પૈ,
તેરૌ મત સાચૌ વિવહારદૃષ્ટિ દેખિૈ॥૧૩॥

શબ્દાર્થ :-ભીંતિ=દીવાલ. આછયૌ=ઉત્તમ. મૂલ કારણ=મુખ્ય કારણ-કારજ=કાર્ય.
નિહચૈ=નિશ્ચયનયથી.

અર્થ :-કોઈ અજ્ઞાની(મીમાંસક) આદિ કહે છે કે પહેલાં દીવાલ સાફ કરીને પછી તેના ઉપર ચિત્રકામ કરવાથી ચિત્ર સારું થાય છે અને જો દીવાલ ખરાબ હોય તો ચિત્ર પણ ખરાબ ઉઘડે છે; તેવી જ રીતે જ્ઞાનના મૂળ કારણ ઘટ-પટ આદિ જ્ઞેય જેવા હોય છે તેવું જ્ઞાનરૂપ કાર્ય થાય છે, તેથી સ્પષ્ટ છે કે જ્ઞાનનું કારણ જ્ઞેય છે, અને સ્યાદ્વાદી જ્ઞાની સંબોધન કરે છે કે જે જેવો પદાર્થ હોય છે, તેવો જ તેનો સ્વભાવ હોય છે, તેથી જ્ઞાન અને જ્ઞેય ભિન્ન-ભિન્ન પદાર્થ છે. નિશ્ચયનયથી કારણ અને કાર્ય બંને એક જ પદાર્થમાં છે, તેથી તારું જે મંતવ્ય છે તે વ્યવહારનયથી સત્ય છે. ૧૩.

બીજા પદ્ધતિનું સ્પષ્ટીકરણ અને ખંડન

(સવૈયા એકગ્રીસા)

કોઝ મિથ્યામતી લોકાલોક વ્યાપિ ગ્યાન ગાનિ,
 સમુઝૈ ત્રિલોક પિંડ આતમ દરબ હૈ।
 યાહીતૈં સુઠંદ ભયૌ ડોલૈ મુખહૂ ન બોલૈ,
 કહૈ યા જગતમૈં હમારોઈ પરબ હૈ॥
 તાસૌં ગ્યાતા કહૈ જીવ જગતસૌં ભિન્ન પૈ,
 જગતકૌ વિકાસી તોહી યાહીતૈં ગરબ હૈ।
 જો વસ્તુ સો વસ્તુ પરરૂપસૌં નિરાલી સદા,
 નિહચૈ પ્રમાન સ્યાદવાદમૈં સરબ હૈ॥૧૪॥

શબ્દાર્થ :-લોક=જ્યાં છ દ્રવ્ય પ્રાપ્ત થાય. અલોક=લોકથી બહારનું ક્ષેત્ર. સુઠંદ=સ્વતંત્ર. ગરબ=અભિમાન.

અર્થ :-કોઈ અજ્ઞાની (નૈયાયિક આદિ) જ્ઞાનને લોકાલોક વ્યાપી જાણીને

વિશ્વં જ્ઞાનમિતિ પ્રતર્ક્યં સકલં દૃષ્ટ્વા સ્વતત્ત્વાશયા
 ભૂત્વા વિશ્વમયઃ પશુઃ પશુરિવ સ્વચ્છન્દમાચેષ્ટતે।
 યત્તત્ત્પરરૂપતો ન તદિતિ સ્યાદ્વાદદર્શી પુન-
 વિશ્વાદ્વિન્નમવિશ્વવિશ્વઘટિતં તસ્ય સ્વતત્ત્વં સ્પૃશેત્ ॥૩॥

આત્મ-પદાર્થને ત્રૈલોક્ય-પ્રમાણ સમજી બેઠા છે, તેથી પોતાને સર્વવ્યાપી સમજીને સ્વતંત્ર વર્તે છે; અને અભિમાનમાં મસ્ત થઈને બીજાને મૂર્ખ સમજે છે, કોઈની સાથે વાત પણ કરતા નથી અને કહે છે કે સંસારમાં અમારો જ સિદ્ધાંત સાચો છે. તેમને સ્યાદાદી કહે છે કે જીવ જગતથી જુદો છે, પરંતુ તેનું જ્ઞાન ત્રણ લોકમાં પ્રસારિત થાય છે તેથી તેને ઈશ્વરપણાનું અભિમાન છે, પરંતુ પદાર્થ પોતાના સિવાય અન્ય પદાર્થોથી નિરાળો રહે છે. તેથી નિશ્ચયનયથી સ્યાદાદમાં સર્વ ગર્ભિત છે. ૧૪.

તૃતીય પક્ષનું સ્પષ્ટીકરણ અને ખંડન

(સવૈયા એકત્રીસા)

કોઝુ પસુ ગ્યાનકી અનંત વિચિત્રાઈ દેખૈ,
 જ્ઞેયકે અકાર નાનારૂપ વિસતરયૌ હૈ।
 તાહીકો વિચારિ કહૈ ગ્યાનકી અનેક સત્તા,
 ગહિકૈ એકંત પછ્છ લોકનિસૌં લરયૌ હૈ॥
 તાકૌ ભ્રમ ભંજિવેકૌ ગ્યાનવંત કહૈ ગ્યાન,
 અગમ અગાધ નિરાબાધ રસ ભરયૌ હૈ।
 જ્ઞાયક સુભાઈ પરજાયસૌં અનેક ભયૌ,
 જદ્યપિ તથાપિ એકતાસૌં નહિ ટરયૌ હૈ॥૧૫॥

શબ્દાર્થ :-પસુ=મૂર્ખ. વિસતરયૌ=ફેલાયો. લરયૌ=ઝગડે છે ભંજિવેકૌ=નષ્ટ કરવાને માટે.

અર્થ :-અનંત જ્ઞેયના આકારરૂપ પરિણમન કરવાથી જ્ઞાનમાં અનેક વિચિત્રતાઓ દેખાય છે, તેનો વિચાર કરીને કોઈ કોઈ પશુવત્ અજ્ઞાની કહે છે કે જ્ઞાન

બાહ્યાર્થગ્રહણસ્વભાવભરતો

વિષ્વગ્વિચિત્રોલ્લસ-

જ્ઞેયાકારવિશીર્ણશક્તિરભિતસ્તુત્વન્યશુર્નશ્યતિ।

એકદ્રવ્યતયા

સદાપ્યુદિતયા

ભેદભ્રમં

ધ્વંસય-

નેકં જ્ઞાનમવાધિતાનુભવનં પશ્યત્યનેકાન્તવિત્ ॥૪॥

અનેક છે અને એનો એકાંત પક્ષ ગ્રહણ કરીને લોકો સાથે ઝગડે છે. તેમનું અજ્ઞાન દૂર કરવા માટે સ્યાદ્વાદી કહે છે કે જ્ઞાન અગમ્ય, ગંભીર અને નિરાબાધ રસથી પરિપૂર્ણ છે. તેનો જ્ઞાયકસ્વભાવ છે, તે જોકે પર્યાયદષ્ટિથી અનેક છે, તોપણ દ્રવ્યદષ્ટિથી એક જ છે. ૧૫.

ચતુર્થ પક્ષનું સ્પષ્ટીકરણ અને ખંડન

(સવૈયા એકગ્રીસા)

કોઝ કુધી કહે ગ્યાન માંહિ જ્ઞેયકૌ અકાર,
 પ્રતિભાસિ રહ્યૌ હૈ કલંક તાહિ ધોઝ્યૈ ।
 જબ ધ્યાન જલસૌં પખારિકૈ ધવલ કીજૈ,
 તબ નિરાકાર સુદ્ધ ગ્યાનમય હોઝ્યૈ ॥
 તાસૌં સ્યાદવાદી કહે ગ્યાનકૌ સુભાઝ યહૈ,
 જ્ઞેયકૌ અકાર વસ્તુ માંહિ કહાં ઘોઝ્યૈ ।
 જૈસે નાનારૂપ પ્રતિબિંબકી ઝલક દીઝૈ,
 જઘપિ તથાપિ આરસી વિમલ જોઝ્યૈ ॥૧૬॥

શબ્દાર્થ :-કુધી=મૂર્ખ. પ્રતિભાસ=ઝળકળું. કલંક=દોષ. પખારિકે=ધોઈને. ધવલ= ઉજ્જવલ. આરસી=દર્પણય જોઈયે=દેખીએ.

અર્થ :-કોઈ અજ્ઞાની કહે છે કે જ્ઞાનમાં જ્ઞેયનો આકાર ઝળકે છે, એ જ્ઞાનનો દોષ છે, જ્યારે ધ્યાનરૂપ જળથી જ્ઞાનનો આ દોષ ધોઈને સાફ કરવામાં આવે ત્યારે શુદ્ધ જ્ઞાન નિરાકાર થાય છે. તેને સ્યાદ્વાદી જ્ઞાની કહે છે કે જ્ઞાનનો એવો જ સ્વભાવ છે, જ્ઞેયનો આકાર જે જ્ઞાનમાં ઝળકે છે, તે ક્યાંથી કાઢી મુકાય ? જેવી રીતે દર્પણમાં જો કે અનેક પદાર્થો પ્રતિબિંબિત થાય છે; તોપણ દર્પણ જેમનું તેમ સ્વચ્છ જ બની

જ્ઞેયાકારકલંકમેચકચિતિ પ્રક્ષાલનં કલ્પય-

નેકાકારચિકીર્ષયા સ્ફુટમપિ જ્ઞાનં પશુર્નેચ્છતિ ।

વૈચિત્ર્યેઽપ્યવિચિત્રતામુપગતં જ્ઞાનં સ્વતઃક્ષાલિતં

પર્યથૈસ્તદનેકતાં પરિમૃશન્ પશ્યત્યનેકાન્તવિત્ ॥૫॥

રહે છે, તેમાં કાંઈ પણ વિકાર થતો નથી. ૧૬.

પંચમ પક્ષનું સ્પષ્ટીકરણ અને ખંડન

(સવૈયા એકગ્રીસા)

કોઝ અજ્ઞ કહૈ જ્ઞેયાકાર ગ્યાન પરિનામ,
જૌલૌં વિદ્યમાન તૌલૌં ગ્યાન પરગટ હૈ।
જ્ઞેયકે વિનાસ હોત ગ્યાનકૌ વિનાસ હોઝ,
એસી વાકૈ હિરદૈ મિથ્યાતકી અલટ હૈ॥
તાસૌં સમકિતવંત કહૈ અનુભૌ કહાનિ,
પર્જય પ્રવાંન ગ્યાન નાનાકાર નટ હૈ।
નિરવિકલપ અવિનસ્વર દરબરૂપ,
ગ્યાન જ્ઞેય વસ્તુસૌં અવ્યાપક અઘટ હૈ॥૧૭॥

શબ્દાર્થ :—અજ્ઞ=અજ્ઞાની. વિદ્યામાન=મોજૂદ. કહાનિ=કથા. પર્જય પ્રવાંન=પર્યાય જેવડું. નાનાકાર=અનેક આકૃતિ. અવ્યાપક=એકમેક નહિ થનાર. અઘટ=ઘટતી નથી અર્થાત્ બેસતી નથી.

અર્થ :—કોઈ કોઈ અજ્ઞાની કહે છે કે જ્ઞાનનું પરિણામન જ્ઞેયના આકારે થાય છે, જ્યાં સુધી જ્ઞેય વિદ્યમાન રહે છે ત્યાંસુધી જ્ઞાન પ્રગટ રહે છે અને જ્ઞેયનો વિનાશ થતાં જ જ્ઞાન નષ્ટ થઈ જાય છે, આ રીતે તેના હૃદયમાં મિથ્યાત્વનો દુરાગ્રહ છે. તેથી ભેદવિજ્ઞાની અનુભવની વાત કહે છે કે જેવી રીતે એક જ નટ અનેક સ્વાંગ બનાવે છે, તેવી જ રીતે એક જ જ્ઞાન પર્યાયો-અનુસાર અનેકરૂપ ધારણ કરે છે. વાસ્તવમાં જ્ઞાન નિર્વિકલ્પ અને નિત્ય છે, તે જ્ઞેયમાં પ્રવેશ નથી કરતું, તેથી જ્ઞાન અને જ્ઞેયની એકતા ઘટતી નથી. ૧૭.

પ્રત્યક્ષાલિખિતસ્ફુટસ્થિરપરદ્રવ્યાસ્તિતાવંચિતઃ

સ્વદ્રવ્યાનવલોકનેન પરિતઃ શૂન્યઃ પશુર્નશ્યતિ।

સ્વદ્રવ્યાસ્તિતયા નિરૂપ્ય નિપુણં સઘઃ સમુન્મજ્જતા

સ્યાદ્વાદી તુ વિશુદ્ધબોધમહસા પૂર્ણો ભવન્ જીવતિ॥૬॥

छद्म पक्षनुं स्पष्टीकरणे अने भंडन (सवैया अेकत्रीसा)
 कोऊ मंद कहै धर्म अधर्म आकास काल,
 पुद्गल जीव सब मेरो रूप जगमैं।
 जानै न मरम निज मानै आपा पर वस्तु,
 बांधै द्रिढ़ करम धरम खोवै डगमैं॥
 समकिती जीव सुद्ध अनुभौ अभ्यासै तातैं,
 परकौ ममत्व त्याग करै पग पगमैं।
 अपने सुभावमैं मगन रहै आठौं जाम,
 धारावाही पंथक कहावै मोख मगमैं॥१८॥

शब्दार्थ :-द्रिढ=पाका. धरम=पदार्थनो निजस्वभाव. डग=कदम. जाम=प्रहर. आठौं
 जाम=उभेशां. पंथक=मुसाकर.

अर्थ :-कोई ब्रह्म अद्वैतवादी मूर्ख कहे छे के धर्म-अधर्म-आकाश-काण-पुद्गल
 अने जव आ सर्वे जगत ज मारुं स्वरूप छे, अर्थात् सर्व द्रव्यमय ब्रह्म छे, तेओ
 पोतानुं निज स्वरूप ज्ञाता नथी अने पर-पदार्थोने निज-आत्मा माने छे, तेथी तेओ
 समये समये कर्मोने दृढ बंधन करीने पोतानुं स्वरूप भलिन करे छे. पण सम्यग्ज्ञानी
 जव शुद्ध आत्म-अनुभव करे छे, तेथी क्षणे-क्षणे पर पदार्थोभांथी ममत्व दूर करे छे
 अने मोक्षमार्गना धाराप्रवाही पथिक कहेवाय छे. १८.

सातमा पक्षनुं स्पष्टीकरणे अने भंडन (सवैया अेकत्रीसा)
 कोऊ सठ कहै जेतौ ज्ञेयरूप परवान,
 तेतौ ग्यान तातैं कहूं अधिक न और है।

सर्वद्रव्यमयं प्रपद्य पुरुषं दुर्वासनावसितः
 स्वद्रव्यभ्रमतः पशुः किल परद्रव्येषु विश्राम्यति।
 स्याद्वादी तु समस्तवस्तुषु परद्रव्यात्मना नास्तितां
 जानन्निर्मलशुद्धबोधमहिमा स्वद्रव्यमेवाश्रयेत् ॥७॥
 भिन्नक्षेत्रनिषण्णबोध्यनियतव्यापारनिष्ठः सदा
 सीदत्येव बहिः पतन्तमभितः पश्यन्पुमांसं पशुः।
 स्वक्षेत्रास्तितया निरुद्धरभसः स्याद्वादवेदी पुन-
 स्तिष्ठत्यात्मनिखातबोध्यनियतव्यापारशक्तिर्भवन् ॥८॥

तिहूं काल परक्षेत्रव्यापी परनयौ मानै,
आपा न पिछानै ऐसी मिथ्यादृग दौर है ॥
जैनमती कहै जीव सत्ता परवांन ग्यान,
ज्ञेयसौं अव्यापक जगत सिरमौर है।
ग्यानकी प्रभामैं प्रतिबिंबित विविध ज्ञेय,
जदपि तथापि थिति न्यारी न्यारी ठौर है ॥१९॥

शब्दार्थ :-दौर=भटकवुं. सिरमौर=प्रधान. थिति=स्थिति.

अर्थ :-कोई मूर्ख कहे छे के जेटलुं नानुं अथवा मोटुं ज्ञेयनुं स्वरूप डोय छे, तेटलुं ज ज्ञान डोय छे, तेनाथी वधतुं-ओधुं नथी डोतुं. आ रीते तेओ सदैव ज्ञानने परक्षेत्र व्यापी अने ज्ञेय साथे तन्मय माने छे, तेथी कहेवुं जोधे के तेओ आत्मानुं स्वरूप समज शक्या नथी, मिथ्यात्वनी अेवी ज गति छे. तेमने स्याद्वादी जैनी कहे छे के ज्ञान आत्मसत्ता बराबर छे, ते घट-पटादि ज्ञेय साथे तन्मय थतुं नथी, ज्ञान जगतनो यूडामणि छे, तेनी प्रभामां जोके अनेक ज्ञेय प्रतिबिम्बित थाय छे तोपण बन्नेनी सत्ताभूमि जुदी जुदी छे. १८.

आठमां पक्षनुं स्पष्टीकरण अने षंडन (सवैया अेकत्रीसा)

कोऊ सुनवादी कहै ज्ञेयके विनास होत,
ग्यानकौ विनास होइ कहौ कैसे जीजिये।
तातैं जीवतव्यताकी थिरता निमित्त सब,
ज्ञेयाकार परिनामनिकौ नास कीजिये ॥
सत्यवादी कहै भैया हूजे नांहि खेदखिन्न,
ज्ञेयसौ विरचि ग्यान भिन्न मानि लीजिये।

स्वक्षेत्रस्थितये पृथग्विधपरक्षेत्रस्थितार्थोज्जनात्

तुच्छीभूय पशुः प्रणश्यति चिदाकारान् सहार्थैर्वमन् ।

स्याद्वादी तु वसन् स्वधामनि परक्षेत्रे विदन्नास्तितां

त्यक्तार्थोऽपि न तुच्छतामनुभवत्याकारकर्षा परान् ॥१॥

ग्यानकी सकति साधि अनुभौ दसा अराधि,
करमकौं त्यागिकै परम रस पीजिये ॥२०॥

शब्दार्थ :- श्रिये=श्रवणं ? भेदभिन्न=दुःखी. विरयि=विरक्ति थईने. अराधि= आराधना करीने. सत्यवादी=पदार्थना यथार्थ स्वरूपनुं कथन करनार.

अर्थ :-कोई कोई शून्यवादी अर्थात् नास्तिक कहे छे, ज्ञेयनो नाश थवाथी ज्ञाननो नाश संभव छे अने ज्ञान श्रवणुं स्वरूप छे, तेथी ज्ञाननो नाश थवाथी श्रवणो नाश थाय छे ते स्पष्ट छे, तो पछी अेवी दशाभां केवी रीते श्रवण रछी शके ? माटे श्रवणी नित्यता माटे ज्ञानभां ज्ञेयाकार परिणामननो अभाव मानवो जेईअे. त्यां सत्यवादी ज्ञानी कहे छे के भाई ! तमे व्याकुण न थाव, ज्ञेयथी उदासीन थईने ज्ञानने तेनाथी भिन्न मानो, तथा ज्ञाननी ज्ञायकशक्ति सिद्ध करीने अनुभवनो अभ्यास करो अने कर्मबंधनथी मुक्त थईने परमानंदमय अमृतरसनुं पान करो. २०.

नवमा पक्षनुं स्पष्टीकरण अने पंडन (सवेया अेकत्रीसा)

कोऊ क्रूर कहै काया जीव दोऊ एक पिंड,
जब देह नसैगी तबही जीव मरैगौ ।
छायाकौसौ छल किधौं मायाकौसौ परपंच,
कायामैं समाइ फिरि कायाकौ न धरैगौ ॥
सुधी कहै देहसौं अव्यापक सदीव जीव,
समै पाइ परकौ ममत्व परिहरैगौ ।
अपने सुभाई आइ धारना धरामैं धाइ,
आपमैं मगन ह्वैकै आप सुद्ध करैगौ ॥२१॥

पूर्वालम्बितबोध्यनाशसमये ज्ञानस्य नाशं विदन्
सीदत्येव न किंचनापि कलयन्नत्यन्ततुच्छः पशुः ।
अस्तित्वं निजकालतोऽस्य कलयन् स्याद्वादवेदी पुनः
पूर्णस्तिष्ठति बाह्यवस्तुषु मुहुर्भूत्वा विनश्यत्स्वपि ॥१०॥

શબ્દાર્થ :-કૂર=મૂર્ખ. પરપંચ=ઠગાઈ. સુધી=સમ્યગ્જ્ઞાની. પરિહરૈગૌ=છોડશે. ધરા=ધરતી.

અર્થ :-કોઈ કોઈ મૂર્ખ ચાર્વાક કહે છે કે શરીર અને જીવ બન્નેનો એક પિંડ છે, એટલે જ્યારે શરીર નાશ પામશે ત્યારે જીવ પણ નાશ પામી જશે; જેવી રીતે વૃક્ષનો નાશ થવાથી છાયાનો નાશ થઈ જાય છે, તેવી જ રીતે શરીરનો નાશ થવાથી જીવનો પણ નાશ થઈ જશે. આ ઈન્દ્રિયજાળિયાની માયા સમાન કૌતુક થઈ રહ્યું છે, જીવાત્મા દીપકની જ્યોતના પ્રકાશ સમાન શરીરમાં સમાઈ જશે, પછી શરીર ધારણ નહીં કરે. આ બાબતમાં સમ્યગ્જ્ઞાની કહે છે કે જીવ પદાર્થ શરીરથી સદૈવ ભિન્ન છે, તે કાળલબ્ધિ પામીને પરપદાર્થો પ્રત્યે મમત્વ છોડશે અને પોતાના સ્વરૂપને પ્રાપ્ત થઈને નિજાત્મભૂમિમાં વિશ્રામ કરીને તેમાં જ લીન થઈને પોતાને પોતે જ શુદ્ધ કરશે. ૨૧.

વળી—(દોહરા)

ज्यों तन कंचुक त्यागसों, विनसै नांहि भुजंग।

त्यों सरीरके नासतैं, अलख अखंडित अंग॥२२॥

શબ્દાર્થ :-કંચુક=કાંચળી. ભુજંગ=સાપ. અખંડિત=અવિનાશી.

અર્થ :-જેવી રીતે કાંચળીનો ત્યાગ કરવાથી સાપ નાશ પામતો નથી, તેવી જ રીતે શરીરનો નાશ થવાથી જીવ પદાર્થ નાશ પામતો નથી. ૨૨.

દસમા પદ્ધાનું સ્પષ્ટીકરણ અને ખંડન (સવૈયા એકત્રીસા)

कोऊ दुरबुद्धि कहै पहले न हुतौ जीव,

देह उपजत अब उपज्यौ है आइकै।

जौलों देह तौलों देहधारी देह नसै,

रहैगी अलख जोति जोतिमें समाइकै॥

अर्थात्मबनकाल एव कलयन् ज्ञानस्य सत्त्वं बहि-

ज्ञेयात्मबनलालसेन मनसा भ्राम्यन् पशुर्नश्यति।

नास्तित्वं परकालतोऽस्य कलयन् स्याद्वादवेदी पुन-

स्तिष्ठत्यात्मनिखातनित्यसहजज्ञानैकपुंजीभवन् ॥११॥

સદબુદ્ધી કહે જીવ અનાદિકૌ દેહધારી,
જબ ગ્યાની હોઝગૌ કબહૂં કાલ પાઝકૈ।
તબહીસૌં પર તજિ અપનૌ સરૂપ ભજિ,
પાવૈગી પરમપદ કરમ નસાઝકૈ ॥૨૩॥

અર્થ :-કોઈ કોઈ મૂર્ખ કહે છે કે પહેલાં જીવ ન હતો, પૃથ્વી, જળ, અગ્નિ, વાયુ અને આકાશ—આ પાંચ તત્ત્વમય શરીર ઉત્પન્ન થતાં જ્ઞાન-શક્તિરૂપ જીવ ઉપજે છે, જ્યાંસુધી શરીર રહે છે ત્યાંસુધી જીવ રહે છે અને શરીરનો નાશ થતાં જીવાત્માનો પ્રકાશ પ્રકાશમાં સમાઈ જાય છે. આ વિષયમાં સમ્યગ્જ્ઞાની કહે છે કે જીવ પદાર્થે અનાદિકાળથી દેહ ધારણ કરેલ છે, જીવ નવો ઉપજતો નથી અને ન દેહનો નાશ થવાથી તે નાશ પામે છે. કોઈવાર અવસર પામીને જ્યારે શુદ્ધ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરશે, ત્યારે પરપદાર્થોમાં અહંબુદ્ધિ છોડીને આત્મસ્વરૂપનું ગ્રહણ કરશે અને આઠ કર્મોનો નાશ કરીને નિર્વાણપદ પામશે. ૨૩.

અગિયારમાં પદ્મનું સ્પષ્ટીકરણ અને ખંડન

(સવૈયા એકગ્રીસા)

કોઝ પક્ષપાતી જીવ કહે જ્ઞેયકે અકાર,
પરિનયૌ ગ્યાન તાતૈં ચેતના અસત હૈ।
જ્ઞેયકે નસત ચેતનાકૌ નાસ તા કારન,
આતમા અચેતન ત્રિકાલ મેરે મત હૈ ॥
પંડિત કહત ગ્યાન સહજ અખંડિત હૈ,
જ્ઞેયકૌ આકાર ધરૈ જ્ઞેયસૌં વિરત હૈ।

વિશ્રાન્તઃ પરભાવભાવકલનાન્નિત્યં બહિર્વસ્તુષુ

નશ્યત્યેવ પશુઃ સ્વભાવમહિમન્યેકાન્તનિશ્ચેતનઃ

સર્વસ્માન્નિયતસ્વભાવભવનજ્ઞાનાદ્વિભક્તો ભવન્

સ્યાદ્વાદી તુ ન નાશમેતિ સહજસ્પષ્ટીકૃતપ્રત્યયઃ ॥૧૨॥

चेतनाकौ नास होत सत्ताकौ विनास होइ,
यातैं ग्यान चेतना प्रवांन जीव तत है ॥२४॥

शब्दार्थ :-पक्षपाती=उदाग्रही. असत्=सत्ता रक्षित. सङ्ग=स्वाभाविक.
विरत=विरक्त. तत=तत्त्व.

अर्थ :-कोई उदाग्रही कहे छे के ज्ञेयना आकारे ज्ञाननुं परिष्मन थाय छे
अने ज्ञानाकार परिष्मन असत् छे, तेथी येतनानो अभाव थयो, ज्ञेयोनो नाश
थवाथी येतनानो नाश थाय छे, तेथी मारा सिद्धांतमां आत्मा सदा अयेतन छे. आमां
स्याद्वादी ज्ञानी कहे छे के ज्ञानस्वभावथी ज अविनाशी छे, ते ज्ञेयाकार परिष्मन करे
छे परंतु ज्ञेयथी भिन्न छे, जो ज्ञानयेतनानो नाश मानशो तो आत्मसत्तानो नाश थई
जशे, तेथी ज्वतत्त्वने ज्ञानयेतनायुक्त मानवुं ते सम्यग्ज्ञान छे. २६४.

भारमा पक्षनुं स्पष्टीकरण अने भंडन

(सवैया अेकग्रीसा)

कोऊ महामूरख कहत एक पिंड मांहि,
जहांलौं अचित चित अंग लहलहै है।
जोगरूप भोगरूप नानाकार ज्ञेयरूप,
जेते भेद करमके ते ते जीव कहै है ॥
मतिमान कहै एक पिंड मांहि एक जीव,
ताहीके अनंत भाव अंस फैलि रहे है।
पुग्गलसौं भिन्न कर्मजोगसौं अखिन्न सदा,
उपजै विनसै थिरता सुभाव गहै है ॥२५॥

अध्यास्यात्मनि सर्वभावभवनं शुद्धस्वभावच्युतः

सर्वत्राप्यनिवारितो गतभयः स्वैरं पशुः क्रीडति।

स्याद्वादी तु विशुद्ध एव लसति स्वस्य स्वभावं भरा-

दारुढः परभावभावविरहव्यालोकनिष्कम्पितः ॥१३॥

શબ્દાર્થ :-અચિત=અચેતન-જડ. ચિત=ચેતન. મતિમાન=બુદ્ધિમાન-સમ્યગ્જ્ઞાની.

અર્થ :-કોઈ કોઈ મૂર્ખ કહે છે કે એક શરીરમાં જ્યાંસુધી ચેતન-અચેતન પદાર્થોનાં તરંગ ઉઠે છે, ત્યાંસુધી જે જોગરૂપ પરિણામે તે જોગી જીવ અને જે ભોગરૂપ પરિણામે તે ભોગી જીવ છે, આવી રીતે જ્ઞેયરૂપ ક્રિયાના જેટલા ભેદ થાય છે, જીવના તેટલા ભેદ એક દેહમાં ઉપજે છે તેથી આત્મસત્તાના અનંત અંશ થાય છે. તેમને સમ્યગ્જ્ઞાની કહે છે કે એક શરીરમાં એક જ જીવ છે, તેના જ્ઞાનગુણના પરિણામનથી અનંત ભાવરૂપ અંશ પ્રગટ થાય છે. આ જીવ શરીરથી ભિન્ન છે, કર્મસંયોગથી રહિત છે અને સદા ઉત્પાદ-વ્યય-ધ્રોવ્ય ગુણ-સંપન્ન છે. ૨૫.

તેરમા પદ્ધનું સ્પષ્ટીકરણ અને ખંડન (સવૈયા એકત્રીસા)

કોઝુ એક છિનવાદી કહે એક પિંડ માંહિ,
 એક જીવ ઉપજત એક વિનસત હૈ।
 જાહી સમૈ અંતર નવીન ઉત્પતિ હોઈ,
 તાહી સમૈ પ્રથમ પુરાતન બસત હૈ॥
 સરવાંગવાદી કહે જૈસૈ જલ વસ્તુ એક,
 સોઈ જલ વિવિધ તરંગનિ લસત હૈ।
 તૈસૈ એક આતમ દરબ ગુન પરજૈસૌ,
 અનેક ભયૌ પૈ એકરૂપ દરસત હૈ॥૨૬॥

શબ્દાર્થ :-સરવાંગવાદી=અનેકાંતવાદી. તરંગનિ=લહેરો.

અર્થ :-કોઈ કોઈ ક્ષણિકવાદી-બૌદ્ધ કહે છે કે એક શરીરમાં એક જીવ ઉપજે છે અને એક નાશ પામે છે, જે ક્ષણે નવો જીવ ઉત્પન્ન થાય છે તેના પહેલાના સમયમાં પ્રાચીન જીવ હતો. તેમને સ્યાદ્વાદી કહે છે કે જેવી રીતે પ્રાણી એક પદાર્થ છે તે જ

પ્રાદુર્ભાવિરામમુદ્રિતવહજ્જાનાંશનાનાત્મના

નિર્જાનાત્ક્ષણભંગસંગપતિતઃ પ્રાયઃ પશુર્નશ્યતિ।

સ્યાદ્વાદી તુ ચિદાત્મના પરિમૃશંશ્ચિદ્વસ્તુ નિત્યોદિતં

ટંકોત્કીર્ણઘનસ્વભાવમહિમ જ્ઞાનં ભવન્ જીવતિ॥૧૪॥

અનેક લહેરૂપ થાય છે, તેવી જ રીતે આત્મદ્રવ્ય પોતાના ગુણ-પર્યાયોથી અનેકરૂપ થાય છે, પણ નિશ્ચયનયથી એકરૂપ દેખાય છે. ૨૬.

ચૌદમા પદ્ધનું સ્પષ્ટીકરણ અને ખંડન

(સવૈયા એકત્રીસા)

કોઝુ બાલબુદ્ધિ કહૈ ગ્યાયક સકતિ જૌલૌં,
તૌલૌં ગ્યાન અસુદ્ધ જગત મધ્ય જાનિયૈ ।
જ્ઞાયક સકતિ કાલ પાઙ મિટિ જાઙ જબ,
તબ અવિરોધ બોધ વિમલ બખાનિયૈ ॥
પરમ પ્રવીન કહૈ એસી તૌ ન બનૈ બાત,
જૈસૈં બિન પરગાસ સૂરજ ન માનિયૈ ।
તૈસૈં બિન ગ્યાયક-સકતિ ન કહાવૈ ગ્યાન
યહ તૌ ન પરોચ્છ પરતચ્છ પરપવાંનિયૈ ॥૨૭॥

શબ્દાર્થ :-બાલબુદ્ધિ=અજ્ઞાની. પરમ પ્રવીન=સમ્યગ્જ્ઞાની. પરગાસ (પ્રકાશ)=અજવાળું.
પરતચ્છ=સાક્ષાત્.

અર્થ :-કોઈ કોઈ અજ્ઞાની કહે છે કે જ્યાં સુધી જ્ઞાનમાં જ્ઞાયકશક્તિ છે ત્યાંસુધી તે જ્ઞાન સંસારમાં અશુદ્ધ કહેવાય છે; ભાવ એ છે કે જ્ઞાયક-શક્તિનો દોષ છે અને જ્યારે સમય પામીને જ્ઞાયક શક્તિ નષ્ટ થઈ જાય છે ત્યારે જ્ઞાન નિર્વિકલ્પ અને નિર્મળ થઈ જાય છે. ત્યાં સમ્યગ્જ્ઞાની કહે છે કે આ વાત અનુભવમાં આવતી નથી, કેમકે જેવી રીતે પ્રકાશ વિના સૂર્ય હોતો નથી તેવી જ રીતે જ્ઞાયકશક્તિ વિના જ્ઞાન હોઈ શકતું નથી. તેથી તમારો પક્ષ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી બાધિત છે. ૨૭.

ટંકોત્કીર્ણવિશુદ્ધબોધવિસરાકારાત્મતત્ત્વાશયા

વાંછત્યુચ્છલદચ્છચિત્પરિણતેર્ભિન્નં પશુઃ કિંચન ।

જ્ઞાનં નિત્યમનિત્યતાપરિગમેઽપ્યાસાદયત્યુજ્જ્વલં

સ્વાદ્વાદી તદનિત્યતાં પરિમૃશંચિદ્વસ્તુવૃત્તિક્રમાત્ ॥૧૫॥

સ્વાદ્વાદની પ્રશંસા (દોહરા)

इहि विधि आत्म ग्यान हित, स्यादवाद परवांन ।
जाके वचन विचारसौं, मूरख होइ सुजान ॥२८॥
स्यादवाद आत्म दशा, ता कारन बलवान ।
सिवसाधक बाधा रहित, अखै अखंडित आन ॥२९॥

અર્થ :—આ રીતે આત્મજ્ઞાન માટે સ્વાદ્વાદ જ સમર્થ છે, એના વચનો સાંભળવાથી અને એનું અધ્યયન કરવાથી અજ્ઞાનીઓ પંડિત બની જાય છે. ૨૮. સ્વાદ્વાદથી આત્માનું સ્વરૂપ ઓળખાય છે, તેથી આ જ્ઞાન બહુ બળવાન છે, મોક્ષનું સાધક છે, અનુમાન-પ્રમાણથી બાધારહિત છે, અક્ષય છે, એને આજ્ઞાવાદી પ્રતિવાદી ખંડિત કરી શકતા નથી. ૨૯.

अगियारमा अधिकारनो सार

જૈનધર્મના મહત્વપૂર્ણ અનેક સિદ્ધાંતોમાં સ્વાદ્વાદ મુખ્ય છે, જૈનધર્મનું જે કાંઈ ગૌરવ છે, તે સ્વાદ્વાદનું છે. આ સ્વાદ્વાદ અન્ય ધર્મોને નિર્મૂળ કરવા માટે સુદર્શન-ચક્ર સમાન છે. આ સ્વાદ્વાદનું રહસ્ય સમજવું કઠિન નથી. પરંતુ ગૂઢ અવશ્ય છે અને એટલું ગૂઢ છે કે એને સ્વામી શંકરાચાર્ય અથવા સ્વામી દયાનંદ સરસ્વતી જેવા અજૈન વિદ્વાનો સમજી શક્યા નહીં અને સ્વાદ્વાદનું ઉલટું ખંડન કરીને જૈનધર્મને મોટો ધક્કો પહોંચાડી ગયા. એટલું જ નહીં, કેટલાક આધુનિક વિદ્વાનો આ ધર્મ ઉપર નાસ્તિકપણાનું લાંછન લગાડે છે.

પદાર્થમાં જે અનેક ધર્મો હોય છે, તે બધા એક સાથે કહી શકાતા નથી, કેમકે શબ્દમાં એટલી શક્તિ નથી કે જે અનેક ધર્મોને એકસાથે કહી શકે, તેથી કોઈ એક

इत्यज्ञानविमूढानां ज्ञानमात्रं प्रसाधयन् ।
आत्मतत्त्वमनेकान्तः स्वयमेवानुभूयते ॥१६॥
एवं तत्त्वव्यवस्थित्या स्वं व्यवस्थापयन् स्वयम् ।
अलंघ्यं शासनं जैनमनेकान्तो व्यवस्थितः ॥१७॥

ધર્મને મુખ્ય અને બાકીનાને ગૌણ કરીને કથન કરવામાં આવે છે. 'સ્વામીકાર્તિકેયાનુપ્રેક્ષા'માં કહ્યું છે :—

ગાણાધમ્મજુદં પિ ય એયં ધમ્મં પિ વચ્છદે અત્થં।
તસ્સેયવિવક્ષાદો ણત્થિ વિવક્ષાહુ સેસાણં॥૨૬૪॥

અર્થ :—તેથી જે ધર્મનું જે અપેક્ષાએ કથન કરવામાં આવ્યું હોય તે ધર્મ, જે શબ્દથી કથન કરવામાં આવ્યું હોય તે શબ્દ, અને તેને જાણનાર જ્ઞાન—એ ત્રણે નય છે. કહ્યું પણ છે કે :—

સો ચિય ઇક્કો ધમ્મો વાચસયદ્દો વિ તસ્સ ધમસ્સ।
તં જાણદિ તં ણાણં તે તિણ્ણિ વિણય વિસેસા યા॥

અર્થ :—આપણી નિત્યની વાતચીત પણ નયગર્ભિત હોય છે, જેમકે જ્યારે કોઈ મરણ-સન્મુખ હોય છે ત્યારે તેને હિંમત આપવામાં આવે છે કે જીવ નિત્ય છે, જીવ તો મરતો નથી, શરીરરૂપ વસ્ત્રનો તેની સાથે સંબંધ છે, તેથી વસ્ત્ર સમાન શરીર બદલવું પડે છે. ન તો જીવ જન્મે છે, ન મરે છે અને ન ધન, સંતાન, કુટુંબ આદિ સાથે તેમનો સંબંધ છે. આ જે કાંઈ કહેવામાં આવ્યું છે તે જીવ પદાર્થ નિત્યધર્મ તરફ દૃષ્ટિ રાખીને કહેવામાં આવ્યું છે. પછી જ્યારે તે મરી જાય છે અને તેના સંબંધીઓને સંબોધન કરે છે ત્યારે કહે છે કે સંસાર અનિત્ય છે, જે જન્મે છે તે મરે જ છે, પર્યાયોનું પલટવું એ જીવનો સ્વભાવ જ છે, આ કથન પદાર્થના અનિત્ય ધર્મ તરફ દૃષ્ટિ રાખીને કહ્યું છે. કુંદકુંદસ્વામીએ પંચાસ્તિકાયમાં આ વિષયને ખૂબ સ્પષ્ટ કરેલ છે. સ્વામીજીએ કહ્યું છે કે જીવના ચેતના, ઉપયોગ આદિ ગુણ છે, નર, નારક આદિ પર્યાયો છે. જ્યારે કોઈ જીવ મનુષ્ય પર્યાયમાંથી દેવ પર્યાયમાં જાય છે ત્યારે મનુષ્ય પર્યાયનો અભાવ (વ્યય) અને દેવ પર્યાયનો સદ્ભાવ (ઉત્પાદ) થાય છે, પરંતુ જીવ ન ઉપજ્યો છે કે ન મર્યો છે, આ તેનો ધ્રુવ ધર્મ છે. બસ! આનું જ નામ ઉત્પાદ-વ્યય-ધ્રૌવ્ય છે.

સો ચેવ જાદિ મરણં જાદિ ણ ણદ્દો ણ ચેવ ઉપ્પણ્ણો।
ઉપ્પણ્ણો ય વિણદ્દો દેવો મણુસુત્તિ પજ્જાઓ॥૧૮॥

(પંચાસ્તિકાય પૃ. ૩૮)

અર્થ :—તે જ જીવ ઉપજે છે કે જે મરણને પ્રાપ્ત થાય છે, સ્વભાવથી તે જીવ ન વિનાશ પામ્યો છે અને નિશ્ચયથી ન ઊપજ્યો છે, સદા એકરૂપ છે. ત્યારે કોણ ઊપજ્યું અને કોણ વિણસ્યું છે? પર્યાય જ ઉપજી છે અને પર્યાય જ વિણસી છે. જેમ કે દેવ પર્યાય ઉત્પન્ન થઈ છે, મનુષ્ય પર્યાય નાશ પામી છે, એ પર્યાયનો ઉત્પાદ-વ્યય છે. જીવને ધ્રૌવ્ય જાણવો.

एवं भावमभावं भावाभावं अभावभावं च।
गुणपञ्जयेहिं सहिदो संसरमाणो कुणदि जीवो॥२१॥

(પંચાસ્તિકાય પૃ. ૪૫)

અર્થ :—પર્યાયાર્થિક નયની વિવક્ષાથી પંચપરાવર્તનરૂપ સંસારમાં ભ્રમણ કરતો આ આત્મા દેવાદિ પર્યાયોને ઉત્પન્ન કરે છે, મનુષ્યાદિ પર્યાયોનો નાશ કરે છે, તથા વિદ્યમાન દેવાદિ પર્યાયોના નાશનો આરંભ કરે છે અને જે વિદ્યમાન નથી તે મનુષ્યાદિ પર્યાયના ઉત્પાદનો આરંભ કરે છે.

ખૂબ યાદ રાખવું કે નયનું કથન અપેક્ષિત હોય છે અને ત્યારે જ તે સુનય કહેવાય છે, જો અપેક્ષારહિત કથન કરવામાં આવે તો તે નય નથી, કુનય છે.

ते सावविक्खा सुणया गिरविक्खा ते वि दुण्णया होंति।

सयलववहारसिद्धी सुणयादो होदि णियमेण॥

અર્થ :—આ નય પરસ્પર અપેક્ષા સહિત હોય ત્યારે તો સુનય છે અને તે જ જ્યારે અપેક્ષારહિત લેવામાં આવે ત્યારે દુર્નય છે. સુનયથી સર્વ વ્યવહારની સિદ્ધિ થાય છે.

અન્ય મતાવલંબી પણ જીવ પદાર્થના એક જ ધર્મ ઉપર દૃષ્ટિ રાખીને મસ્ત થઈ ગયા છે, તેથી જૈનમતમાં તેમને ‘મતવાળા’^૧ કહ્યા છે. આ અધિકારમાં ચૌદમતવાળાઓને સંબોધન કર્યું છે અને એમના માનેલા પ્રત્યેક ધર્મનું સમર્થન કરતાં સ્યાદ્વાદને પુષ્ટ કરેલ છે.

૧. પાગલ.